

Симчук Анатолій Степанович,
старший викладач кафедри досудового
розслідування ННІ № 1 Національної
академії внутрішніх справ;
Кулик Марина Йосипівна,
доцент кафедри досудового розслідування
ННІ № 1 Національної академії внутрішніх
справ, кандидат юридичних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Захист дітей, як найбільш вразливих членів суспільства від сексуальних зловживань (експлуатації, насильства, розбещень тощо) є одним із пріоритетних завдань Української держави. Всебічне забезпечення (у тому числі кримінально-правовими та кримінальними процесуальними засобами) статевої недоторканності особи справедливо вважається виміром цивілізаційної зрілості суспільства, його здатності створити умови для гармонійного розвитку підрастаючого покоління.

Незважаючи на підвищений ступінь складності кримінальних проваджень про вчинення суспільно небезпечних дій сексуального характеру стосовно неповнолітніх, дидактичні питання щодо підготовки процесуальних керівників, слідчих та інших фахівців, які безпосередньо здійснюють або залучаються до слідчих (розшукових) дій стосовно дітей у таких провадженнях, майже не розроблялися. Як наслідок, при проведенні допиту потерпілих від насильства дітей достатньо часто використовують традиційні методи його здійснення, які не враховують як вікові особливості, так і психологічний стан таких дітей, що не тільки негативно впливає на хід провадження, а й призводить до їх повторної травматизації. Водночас кваліфікований підхід до проведення їх допиту дає змогу запобігти настанню вказаних наслідків та отримувати від дитини достовірну й до певної міри повну інформацію, що стосується предмета доказування у конкретному кримінальному провадженні [1, с. 95].

Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) серед джерел доказів називає показання свідка, потерпілого, обвинуваченого, підозрюваного, експерта, які отримані при допиті вказаних осіб (ст. 95 КПК). Особливості допиту малолітньої та неповнолітньої особи пов'язані з наявністю специфічних рис психології, дитячого, юнацького періоду розвитку. Ці риси проявляються, як у процесі формування показань так і безпосередньо в поведінці і позиції допитуваного.

Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція) містить детальні вимоги до процесу опитування дитини, яка є свідком чи жертвою кримінальних посягань. Лансаротська конвенція була ратифікована Верховною Радою України 27 серпня 2012 року і набрала чинності 1 грудня 2012 року [2].

Так, у статті 35 Конвенції передбачено, що кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення: а) проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам; б) проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні; с) проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей; d) проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно; е) якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження; ф) можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше.

Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості запису на відеоплівку опитування жертви або, де це доцільно, свідка дитини та прийняття таких відеосвідчень як доказу в суді згідно з нормами її національного законодавства.

У Кримінальному процесуальному кодексі України окремі вікові характеристики особи його учасника мають певне значення, що знаходить своє відображення у процесуальних нормах. Так, у ст. 226 КПК, для допиту дитини (жертви, свідка або такої, яка підозрюється в вчиненні злочину) використовується термін «допит малолітньої або неповнолітньої особи».

Це, зокрема, визначає особливості підготовки й проведення допиту малолітньої особи – дитини до досягнення нею чотирнадцяти років і неповнолітньої особи, якою може бути малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (п. 11, 12 ч. 1 ст. 3 КПК). Нижню вікову межу учасників судочинства законодавець не встановлює і тому всі діти віком до чотирнадцяти років можуть бути віднесені до категорії «малолітніх осіб», а можливість їхнього допиту визначається конкретною ситуацією, зокрема, й колом та характером обставин, відомих малолітній особі і які належить з'ясувати під час такого допиту.

У допиті неповнолітнього виділяють наступні аспекти:

процесуальний – суворе дотримання вимог закону щодо підготовки, проведення та фіксації допиту;

психологічний – урахування психо-вікових, тендерних особливостей, соціально-психологічної характеристики, темпераменту допитуваного;

етичний високоморальна, тактовна поведінка слідчого;

педагогічний (виховний) – допит будується на основі індивідуального підходу, прояві чуйності до особистості неповнолітнього;

тактичний – використання тактичних прийомів допиту залежно від ситуації, що складається [4, с. 19–52].

Під час допиту малолітньої або неповнолітньої особи, в тому числі і яка зазнала сексуального насильства застосовуються загальні правила, встановлені ст. 224 КПК, і одночасно правила, що встановлені вимогами ст. 226 КПК, які й розкривають окремі особливості слідчої (розшукової) дії.

Обов'язковою в таких випадках є присутність під час допиту малолітніх чи неповнолітніх свідків, підозрюваних, обвинувачених, потерпілих, їхніх законних представників (ст. 44, 59 КПК), якими можуть бути батьки, усиновлювачі, опікуни чи піклувальники, інші близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки й піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває малолітній або неповнолітній, педагога або психолога, а під час допиту малолітніх чи неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених також захисника (п. 1 ч. 2 ст. 52 КПК). Під час допиту таких осіб, присутність лікаря визначається в кожному конкретному випадку особою, яка проводить допит, з урахуванням того, що запрошений для присутності під час допиту лікар повинен бути спеціалістом у галузі дитячої психології або педіатрії, а не з будь-якої іншої медичної галузі знань. Запрошення зазначених осіб для проведення допиту малолітньої або неповнолітньої особи не обмежується лише їх присутністю під час проведення слідчої (розшукової) дії, а й передбачає виконання ними певних обов'язків та надає таким особам певні права, як, наприклад, право з дозволу слідчого чи прокурора ставити допитуваним особам запитання або висловлювати заперечення проти окремих зі заданих малолітньому або неповнолітньому запитань.

Законний представник повинен бути присутнім під час допиту поряд з педагогом або психологом. Залежно від характеру взаємин малолітнього чи неповнолітнього із законним представником і обставин кримінального провадження слідчий, прокурор має право на власний розсуд або за погодженням із допитуваною особою визначати, хто саме із законних представників буде присутнім під час допиту. З цією метою слідчий, прокурор виносить постанову про залучення законного представника малолітнього або неповнолітнього підозрюваного, потерпілого для участі в кримінальному провадженні, а стосовно свідка – для участі у допиті, копія якої вручається законному представнику.

Доцільно зауважити, що відповідно до кримінального процесуального законодавства України до участі у кримінальних провадженнях щодо сексуального насильства над дітьми має залучатися психолог (педагог не володіє достатніми для такої участі знаннями). З огляду на це необхідно зазначити про окремі аспекти взаємодії особи, яка проводить допит потерпілої дитини, і психолога.

Щоб участь психолога не була формальною, слід передбачити можливість завчасно обговорити із фахівцем стратегію допиту та обсяг інформації, який потрібно отримати під час його проведення. Це надасть можливість визначити тривалість допиту і скласти перелік

запитань з урахуванням віку, рівня розвитку та індивідуальних особливостей дитини [1, с. 95].

За необхідності проведення повторного допиту дитини, проведення стосовно неї або за її участю іншої слідчої (розшукової) дії важливо забезпечувати присутність одного і того ж психолога (за умови, що він налагодив психологічний контакт з дитиною). Якщо такий фахівець з будь-яких причин не може бути присутнім на допиті, рекомендується, за можливості, перенести цю слідчу (розшукову) дію [5, с. 65–64].

Ще однією важливою особливістю допиту неповнолітнього є його тривалість. У ч. 2 ст. 226 КПК України чітко визначено, що допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день. Тобто час повинен бути розумним для отримання відомостей, що мають значення для кримінального провадження, оскільки проведення допиту пов'язано із важким психологічним напруженням, діти швидко втомлюються, вони стають неуважними. Недоліком є те, що закон чітко не вказує тривалості перерви, слідчий повинен визначати її сам за своїм внутрішнім переконанням.

Час початку допиту, початку перерви та продовження допиту і час його закінчення обов'язково зазначається в протоколі, а продовжений допит не вважається додатковим чи повторним і не потребує повторного встановлення особи, роз'яснення її прав і прав інших присутніх при допиті осіб та порядку проведення допиту [6, с. 495].

Важливо, щоб допит потерпілих дітей відбувався у спеціально призначених приміщеннях для роботи з неповнолітніми учасниками кримінального провадження (так званих зелених кімнатах). Проте, незалежно від наявності чи відсутності такого приміщення, є низка загальних (мінімальних) вимог до кімнати, де проводиться допит: вона має відповідати потребі дитини почуватися у фізичній та психологічній безпеці під час процесуальної дії.

Зокрема, з метою створення конфіденційного простору, що сприяє готовності дитини до спілкування, така кімната повинна бути ізольованою від інших приміщень (кабінетів), а її двері – щільно закритися.

Також, важливо щоб кімната, де проводиться допит дитини, була оснащена зручними меблями (диван, два крісла). Дитині варто надати можливість вибору місця для сидіння, що посилить у ній почуття її важливості й додасть сміливості.

Деякі діти почуваються найбільш комфортно, коли сидять на підлозі – для цього необхідний маленький килимок або килимове покриття, що одночасно утеплює приміщення. У такій особливій ситуації особа, яка веде допит, також сідає на підлогу, щоб бути на тому ж зоровому рівні, що й дитина [7, с. 29]. На диван або інше місце, яке обрала дитина, необхідно покласти м'яку іграшку або подушку, яку дитина може використовувати для психологічного захисту під час допиту.

Оскільки потерпілий, який не досяг шістнадцятирічного віку, не може нести кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивих показань, то перед початком допиту таким особам замість попередження про таку відповідальність, слід у зрозумілій і доступній для дитини формі роз'яснити їй права та обов'язки говорити правду, крім того, їм слід роз'яснити значення повідомлення відомостей, які стосуються кримінального провадження.

Якщо неповнолітній потерпілий ухиляється від давання показань або дає завідомо неправдиві показання, слідчий зобов'язаний з'ясувати причини його (страх, сором, погрози з боку причетних до злочину осіб і т.д.) і з урахуванням інформації, що мається в матеріалах досудового розслідування, застосовувати певні тактичні прийоми, що спрямовані на попередження неправди, зміни позиції, зайнятої неповнолітнім у бік давання правдивих показань. Але тактичні прийоми, що застосовуються при цьому повинні бути побудовані, головним чином, на методах переконання.

При фіксації показань неповнолітнього дуже важливо, щоб зберіглася стилістика викладання, яка використовується підлітком, зокрема, треба дослівно відобразити в протоколі окремі характерні звороти і вирази допитуваного. Виконання цієї рекомендації буде сприяти об'єктивності, точності й достовірності показань допитуваного. Саме з цією метою цілком розумно при допитах неповнолітніх застосовувати технічні засоби фіксації, тобто, аудіо- чи відеозапис.

Список використаних джерел

1. Мозгова В. Тактико-психологічні особливості допиту неповнолітніх, які постраждали від сексуального насильства. *Науковий вісник прокуратури України*. 2015. № 4. С. 94–104.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України прийнятий Верховною Радою України Законом України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовт. 2007 р. Рада Європи. Конвенція міжнародний документ від 25.10.2007. url: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927.
4. Кузнецова С. В. Тактика допроса несовершеннолетних: практ. пособие / С. В. Кузнецова, Т. С. Кобцова. М.: Экзамен, 2004. 96 с.
5. Методические рекомендации по организации по введению допроса несовершеннолетних в специализированном помещении на этапе следствия. СПб.: Санкт-Петербургская общественная организация «Врачи Детям», 2014. 66 с. URL: vd-spб.ru/files/mr_dopros.pdf.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За загальною редакцією професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. К.: Юстініан, 2012. 1224 с.
7. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: метод. посіб. / Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюмана. К.: ФОП Клименко, 2015. 114 с. URL: <https://rm.coe.int/guidelines-druk-2-1/168075de3b>.